

OLDENBURGERS HISTORISCHE TUINEN
 Perspectief voor monumentaal groen

Saxenburg te Bloemendaal: van historische buitenplaats tot moderne villa. Onderzoek omtrent de grenzen van deze plaats.

Inleiding

De grenzen van de voormalige 17de eeuwse hofstede Saxenburg liepen in voorgaande eeuwen anders dan ze nu lopen rond de villa Saxenburg¹. Dat is ook logisch want het huis is een ander huis dan in vroeger tijden en de omgrenzing van het huis en het landgoed is met de geschiedenis van het huis ‘meegegroeid’. Hoe dit is gebeurd en welke consequenties dit heeft gehad en wat dit betekent voor de villa Saxenburg in deze tijd, zullen we hieronder nagaan.

Korte geschiedenis van de buitenplaats Saxenburg, van 17de eeuwse Hollands classicistische hofstede tot 20ste eeuwse villa van architect J.W.Hanrath

Ca. 1628 Joost Vergraft

Het huis Saxenburg was in vroeger tijden een Hollands classicistisch huis, gesticht omstreeks 1628 door de Haarlemse bierbrouwer Joost Vergraft of Joost van der Graft (overl.1638). Het huis was binnen water gelegen.

Na ca.1638 Christoffel Thijs

Christoffel Thijs (hypotheekverschaffer van Rembrandt) kocht het huis omstreeks 1638. Hij woonde in het huis Saxenburg in Amsterdam, Keizersgracht 224.

1. Huis Saxenburg, Keizersgracht 224, Amsterdam. Verbouwd in 1765.

¹ Het huis Saxenburg is thans gevestigd aan de Mollaan 1 te Bloemendaal, op de hoek van de Lage Duin en Daalse weg. Kad. Gem.: Bloemendaal, Sectie A, nr. 4509 (husterrein), 4510 (gracht), 7187, 789. In 1910 waren de percelen huisplaats en gracht idem genummerd 4509 en 4510; de strook tussen gracht en Lage Duin en Daalse weg, links van de entree tot het terrein, was genummerd 5413 .

Eigenaar Thijs gaf aan dit buitenhuis te Bloemendaal dezelfde naam Saxenburg als zijn huis in Amsterdam, namelijk Saxenburg. Daarvoor heette het Cloeckendael of Cloeckenburg. Het Bloemendaalse huis is afgebeeld op een schilderij van Rembrandt (French en Co, New York); op een ets van Rembrandt (Rembrandthuis, Amsterdam; en National Gallery Washington) en op een tekening van Rembrandt (Museum Boymans van Beuningen, Rotterdam); alle afbeeldingen dateren uit 1651.

2. Tekening van Rembrandt van Rijn, 1651; Gezicht op Haarlem (in het midden de St. Bavo), met Huis Saxenburg links. Museum Boymans van Beuningen.

1718 (1733)

3. Tekening van Saxenburg aan de noordzijde, toegeschreven aan Hendrik Pola, 1718. Provinciale Atlas N-H.

Ook kennen we dit huis van twee tekeningen, toegeschreven aan Hendrik Pola uit 1718 (Rijksarchief Haarlem, Saxenburg noord-oost-zijde, zie boven); van een pentekening van

Cornelis Pronk (ca. 1730, part. coll.) en van een gewassen tekening van Andries Schoemaker uit 1733 (RKD, Den Haag).

1723 Hendrik Trip

Een bekende koper van het huis in 1723 was Hendrik Trip (1685-1737), bewindhebber van de VOC. Het terrein rond de hofstede was toen 6 morgen groot. Hij breidde het huis uit met terrassen, een lindenlaan, een ovale waterkom (later ontwierp Springer hier de hertenkamp) en waarschijnlijk liet hij ook het 'binnenbos' aanleggen, met een rijke beeldentuin.

1741-1753 Herman Hermanszoon

1757-1782 Cornelis A. Brakel

Deze wel aangelegde plaats werd vervolgens in 1741 gekocht door Herman Hermanszoon (overl. 1753), maar de collectie beelden werd geveild (o.a. vier beelden van de Prinsen van Oranje, vervaardigd door Johannes Blommendaal sr.). Het veilen van deze beelden door Hermanszoon zou mogelijk kunnen duiden op een omvorming van een formele aanleg in de vroege landschapsstijl. Mogelijk werd ook in deze tijd al een verbinding gemaakt door de voormalige gracht aan de noord- en noordoostkant van het huis, naar het omringende bos. Dit is een vermoeden omdat op de kaart van Wildhoef (uit 1811 of later) de gracht aan de noord- en noord-oostzijde van het huis is gedicht zodat een open verbinding mogelijk is gemaakt met het 'buitenbos' aan de oostzijde. Dit bos is door Herman Hermanszoon aangelegd. Hij liet ook het tuinhuisje (ook bekend als pannekoekenhuisje) bouwen. De kaart hieronder (afb.4) dateert uit de periode toen Cornelis Aarnoud van Brakel (overl.1782) eigenaar was, namelijk van 1757-1782. Hij liet de bezitting nog verder verfraaien met een toegangspoort met brug (nog aanwezig, gedateerd 1762) en de aanleg van het zgn. Brakelse Bos, ten zuiden van het Huis Saxenburg en ten westen van Huis Wildhoef.

4. Kaart van het Brakelse Bos, met twee randprenten (Gezicht op Neptunusbeeld in het bos en Gezicht op de vinkenbaan in het bos). Noordwesten boven. Tussen 1757 en 1782. Prov. Atlas N-H.

5. De toegangspoort met brug uit 1762. Beeldbank N-H.

Op bovenstaande kaart met randprenten ziet de bezitting Saxenburg er uit als een buitenplaats waar de functies sier en nut tezamen gaan. De rechte lanen lopen door het hakhout en vormen een sterrenbos dat hoogstwaarschijnlijk ook als jachtbos in gebruik is geweest; de sierlijke gebogen lanen geven een hang naar natuurlijkheid weer.

De indeling van het bos op de kaart lijkt qua stijl op de plattegrond van Duin en Berg uit het boek *Zegepraalent Kennemerlant* (1729-1731); ook daar is sprake van (hakhout?)bossen, doorsneden door rechte en sierlijk uitgezette gebogen lanen.

De rest van het Saxenburger Bos kwam rond 1745 tot stand toen de eigenaar H. Hermanszoon het gebied in erfpacht verkreeg, onder voorwaarden dat de wegen die door het gebied liepen zouden blijven bestaan.

1784-1798 Allard Merens

In 1784 kocht de uit Hoorn afkomstige regent Allard Merens het goed. Hij hield het in zijn bezit tot 1798. Toen werd het gekocht door de bekende Haarlemse textielabrikant en buurman van Saxenburg, Willem Ph. Kops -eigenaar van het landgoed Wildhoef- met het doel de opstanden af te breken (in 1799) en het land aan zijn eigen bezittingen toe te voegen.

Na 1798 Willem Ph. Kops

Na 1798 werden dus het terrein van Saxenburg, met het Brakelse Bos, het pannekoekenhuisje, de dienstwoningen (Vijfhuizen) en de vinkenbaan bij Wildhoef gevoegd.

1798-1918 Terrein van Saxenburg onbebouwd.

1918/1919 Huisplaats van Saxenburg weer bebouwd en omgracht.

De oude huisplaats bleef daarna bijna 120 jaar lang onbebouwd, gedeeltelijk binnen de gracht gelegen, en onderdeel van het landgoed Wildhoef. In 1811 (of later, de datum is zeer moeilijk te lezen) werd het gehele landgoed opgemeten en in kaart gebracht door de landmeter F.J.Nautz (origineel onbekend; foto in RA Haarlem, Springer Aanwinsten).

6a. Kaart van Wildhoef uit 1811 of later, door F. J. Nautz. Origineel zoek. Hele slechte foto in Rijksarchief N-H. Noorden rechts. Rechter deel op deze foto het oude Wildhoef; middendeel het Brakelse Bos; linker deel het oude Saxenburg. Detail van bovenste deel (huisplaats van Saxenburg) hieronder.

6. Detail van de kaart van Wildhoeve, door F. J. Nautz, 1811 of later. Het bos van Saxenburg ligt hier in het midden/boven, boven een golvende laan beplant met bomen. Het lijkt alsof er in het bos enkele paadjes naar een centrum van een heuveltje leiden.

In 1904 bracht de laatste erfgenaam, mej. C.A. van Wickevoort Crommelin al haar onroerende goederen, waaronder de gronden van Saxenburg, in bij de N.V. Maatschappij tot beheer en exploitatie van onroerende goederen "Veenduin", gevestigd te Amsterdam.

In 1918 kochten de gezusters J.M. en M.A. Bierens de Haan de gronden van het oorspronkelijke huis Saxenburg, voorzover binnen de oude gracht gelegen. Zij troffen een stuk terrein aan dat voor het grootste deel was omgracht, terwijl dit aan de noordkant en aan de noord-oostkant niet het geval was. Zie kadasterkaart 1910. De dames gaven opdracht een nieuw huis te bouwen, dat in 1918/1919 ontworpen werd door de architect J.W. Hanrath in zogenaamde Hollandse landhuisstijl (een symmetrisch huis gebouwd in rode baksteen, met rieten kap, lage zijwanden en houten roeden-verdeling). De tuin werd in nauwe relatie met het huis ontworpen (de hoofdas van de tuin ligt in het verlengde van die van het huis; twee zijassen staan hier loodrecht op) in de zogenaamde Architectonische stijl, kenmerkend voor de tuinarchitect Dirk Frederik Tersteeg. Op zijn ontwerptekening is de gracht weer duidelijk rond het hele terrein getekend. De nieuwe eigenaressen doopten het nieuwe huis ook weer Saxenburg.

Dit kenmerkende huis werd in 1990 geplaatst op de Provinciale Monumentenlijst en kwam in het kader van het MIP (Monumenten Inventarisatie Project) op de rijksmonumentenlijst te staan.

7. Kad. kaart Bloemendaal, detail Saxenburg, 1910. Sectie A. 2° blad. 1° ged. 3° ontw. Noorden boven. Prov. Atlas N-H.

8. Villa Saxenburg gebouwd door J.W.Hanrath in 1919, met tuin naar ontwerp van D. F. Tersteeg. Beeldbank N-H.

1920 Saxenburger bos gekocht door gemeente.

Het Saxenburger Bos en het Pannenkoekenhuisje werden in 1920 gekocht door de gemeente Bloemendaal. Kort daarop kreeg de tuinarchitect Leonard Springer van de gemeente Bloemendaal de opdracht een doeltreffender padenverloop door het bos te ontwerpen. De voornaamste veranderingen betroffen het vergroten van de 18de eeuwse waterkom en de aanleg, verlenging en verharding van de Brederodelaan, die het bos doorsnijdt. De situatie van het terrein vóór en na (met doorgaande Brederodelaan) de verandering door Springer is op twee kaarten ingetekend en bewaard gebleven in het archief van Gem. Bloemendaal. Zie hieronder.

9. Ontwerp van L.A.Springer van Saxenburg en Bloendaalse Bos, 1920;
vóór de uitvoering van de verlenging van de Brederodelaan. Noordwesten boven. Scan uit artikel Springer.

10. Ontwerp van L.A.Springer van Saxenburg en Bloendaalse Bos, 1920;
Na de uitvoering van de verlenging van de Brederodelaan. Noordwesten boven. . Scan uit artikel Springer

1921 Brakelse bos verkocht aan gemeente.

Op de plaats van het voormalige Brakelse bos of sterrenbos (het buitenbos) werd een villawijk aangelegd (Sterrenboslaan). De woningen werden gebouwd vanaf 1921.

1925 Thijsse's Hof.

In 1925 schonk de gemeente Bloemendaal ter gelegenheid van de 60ste verjaardag van de bekende natuurbeschermer Jac. P. Thijsse, 2 ha. van het bos, aan de overzijde van de Mollaan achter het Pannenkoekenhuisje, aan de Stichting "Vogel en plantentuin in het Bloemendaalsche Bosch". Deze tuin moest een heemtuin worden (een tuin waarin wilde planten in hun biotoop worden getoond), ontworpen door de tuinarchitect L.A.Springer, terwijl Thijsse zelf verantwoordelijk was voor de beplanting. De tuin werd aangelegd door Cees Sipkes sr, destijds eigenaar van de wilde plantenkwekerij De Teunisbloem.

1929 Hertenkamp rond oude waterkom.

Achter het huis Saxenburg, rond de 18de eeuwse waterkom, werd de hertenkamp aangelegd, eveneens naar ontwerp van Springer..

1938 Sportterrein op terrein van vinkenbaan.

In 1938 werd de voormalige vinkenbaan, gelegen tussen de Donkerelaan en de Zomerzorgelaan, aangekocht door de gemeente, t.b.v. de aanleg van het sportveld op deze plek.

1998 Huis en tuin van Saxenburg sinds 1998 rijksmonument.

In 1958 werd C.W.Stolk eigenaar; opgevolgd in begin 1968 door Prof. dr ir S. Duinker; per 1994 door de heer E. de Ligt.

Het huis van architect J.W.Hanrath, en tuinaanleg van tuinarchitect D.F.Tersteeg van het tegenwoordige Saxenburg staan sinds 1998 op de rijksmonumentenlijst; de toegangspoort (met hek en brug) is al sinds 1973 in het monumentenregister opgenomen.

11. Topografische Kaart van Nederland 1:25.000; 25 A Haarlem, 2004. Deel Saxenburg en tegenoverliggende hertenkamp. Ten zuiden van Saxenburg ligt Thijsse's Hof (met vijver).

Vergelijking van de huidige omgrenzing van het huiseiland Saxenburg met die a) op de kaart van Wildhoef aangegeven (1811 of later) en b) op de kaarten van Springer, getekend voor de gemeente Bloemendaal in 1920.

Op de kaart van Wildhoef uit 1811 of later ligt het huiseiland van Saxenburg in de uiterste westhoek van de kaart (detrail zie afb.6). Het huis is verdwenen en het terrein is beplant met bos, op een regelmatige manier, dwz het lijkt of er paadjes in stervorm door het bos lopen naar het hoogste deel van het terrein, waarschijnlijk de plaats van het voormalige huis. De gracht is te onderscheiden aan de west-, zuid- en gedeeltelijk aan de oostzijde rond de voormalige plaats van het huis. De gracht aan de noordzijde en noord-oostzijde ontbreekt. Aan de noord-oostzijde loopt wel een laan dubbel beplant met bomen, richting hertenkamp.

Op de eerste kaart van Springer (afb.no.9, vóór zijn ontwerp met de doorgaande Brederodelaan) is het huiseiland heel duidelijk binnen een rondlopende gracht gelegen. Op Springers beide kaarten ziet men de omgrachte huisplaats van Saxenburg, terwijl het nieuwe huis overigens (nog) niet staat ingetekend. De gracht rond het terrein is aan de noord-oostzijde en aan de noordzijde doorgetrokken, binnen (ten westen) van de 19de eeuwse bomenlaan op de kaart van Wildhoef.

Op de tweede kaart van Springer (afb.10) lijkt het alsof de bomenlaan uit de 19de eeuw een royalere bocht oostwaarts heeft gekregen; de laan loopt nu precies midden door het bos, tussen de gracht rondom Saxenburg en het nieuwe deel van de Brederodelaan ten oosten van Saxenburg. De dubbel beplante boslaan, die op deze tweede kaart ten oosten van de ingang van Mollaan 1, noordwaarts het bos inloopt en na de splitsing, noordwaarts, ten oosten van de gracht, het dichtst langs Saxenburg richting hertenkamp loopt, is waarschijnlijk geheel of gedeeltelijk een overblijfsel van de laan die na de afbraak van de oude hofstede (1799) aan de noordoostzijde het huiseiland van Saxenburg begrenste.

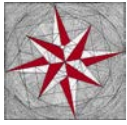
Om nu op vraagstelling aan het begin van dit advies terug te komen, hebben we zoals aangetoond, de grens rond de voormalige huisplaats Saxenburg nader kunnen vaststellen. De huisplaats van Saxenburg was eerst naar we mogen aannemen in de 17de eeuw geheel of gedeeltelijk omgracht (loop van de grachten niet nauwkeurig bekend uit die tijd), later (eind 18de eeuw en eerste helft van de 19de eeuw) zeker gedeeltelijk omgracht (het noordelijke deel en noordoostelijke deel uitgezonderd) en nog weer later in de 20ste eeuw, waarschijnlijk in opdracht van de zusters Bierens de Haan, bij de bouw van het nieuwe huis, weer volledig door water omsloten. De 18de / 19de / 20ste eeuwse ontwikkeling van dit deel van buitenplaats Saxenburg, is dus nu door de chronologische bestudering van verschillende topografische situaties, voor ons nauwkeuriger in beeld gekomen.

De belangrijkste conclusie is dat het huiseiland, in ieder geval ten tijde van de kaart van Wildhoef (ca. 1811 of later, maar mogelijk ook al vanaf ca. 1750, toen het buitenbos werd aangelegd) aan de west-, zuid-, en gedeeltelijk oost-zijde was omgeven door een gracht en aan de noord- en noord-oostzijde was gelegen binnen een slingerende bomenlaan, die zorgde voor een open toegang tot het buitenbos, de tegenwoordige hertenkamp.

Deze nog bestaande bomenlaan (op de Top. Kaart van 2004, afb. 11 ook duidelijk te zien) is de grens van de 19de eeuwse huisplaats van Saxenburg (tot 1919), dat wil zeggen niet van het geïsoleerde Saxenburg binnen een omgrachting, maar van het Saxenburg in de tijd van de landschapsstijl, met een open uitloop naar het buitenbos.

Voor een eventuele uitbreiding van het terrein van Saxenburg adviseren wij dan ook dat deel van het terrein aan te kopen dat historisch bij het huiseiland van Saxenburg heeft gehoord en

ligt binnen het laantje dat aan de oost- en noordzijde rond Saxenburg loopt en de grens vormt met het hertenkamp.

Oldenburgers **H**istorische **T**uinen

Juliet E. Oldenburger & Carla S. Oldenburger

Herengracht 315, 1016 AV Amsterdam

020 6208302

j.oldenburger@historischetuinen.nl

November 2005

Oude afbeeldingen (voorzover niet genoemd in de tekst, uitgezonderd foto's)

D. du Pré, Bloemendaalse Bos, pen en penseel in kleur, 1781. Gem. Archief Haarlem.

E. Koster, Gezicht in het Bloemendaalse Bos, drie tekeningen in potlood, 1867, Gem. Archief, Haarlem.

Literatuur

Albers, L.H. *Landgoederen van Zuid-Kennemerland: inventarisatie en beschrijving van cultuurhistorische aspecten van de tuinen, parken en bossen*. Amsterdam, 1984.

Bertram, C. *Noord-Hollands Arcadia: ruim 400 Noord-Hollandse buitenplaatsen in tekeningen, prenten en kaarten uit de Provinciale Atlas Noord-Holland*. Haarlem; Alphen aan den Rijn, 2005. 540 p. Ill.

Hellendoorn, dr Fabienne E. (samensteller). *Concept-register Monumentale villa-tuinen in Noord-Holland (omvattende: tuinen in de Gemengde Tuinstijl en de Architectonische Tuinstijl van de hand van L. A. Springer en D. F. Tersteeg)*. Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Haarlem, 1990.

Nierhoff, A. M. G. *De hofstede Saxenburg in Aelbertsberg of Bloemendaal*. Haarlem, 1971.

Schneider, Cynthia P. *Rembrandt's landscapes. Drawings and Prints*. Washington, 1990. 302 p. Ill.

Post, Wim. *Buitenplaatsen van Bloemendaal*. Haarlem, 1992.

Speelman, A. *Kastelen en buitenplaatsen in Noord-Holland*. www.kasteleninnoordholland.nl

Springer, Leonard A. Het Bloemndaalsche- of Saxenburger Bosch en de Alkmaarder Hout. Overdruk uit *Onze Tuinen*, [1924]. p. 3-24.